

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ЕКОЛОГІЯ

УДК 351.338.481.32

*Маслиган О.О.,
к.е.н., доцент кафедри туризму та рекреації,
Мукачівський державний університет*

ПРАКТИКА КЛАСТЕРИЗАЦІЇ СФЕРИ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Згідно даних національного інституту стратегічних досліджень, поширення досвіду кластеризації в Україні обмежене та відбувається, виключно, за рахунок міжнародної підтримки в рамках реалізації проекту ЄС «Підтримка сталого регіонального розвитку», проектів ОБСЄ в Україні та Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) [7, с. 17]. Крім того, в Автономній республіці Крим (АРК) започатковано українсько-німецький проект «Сприяння економічному розвитку та зайнятості» за участі Німецького товариства технічного співробітництва в Україні та проект «Підтримка реформи соціального сектору в Україні» (ПРООН). Разом з тим, національна підтримка у визначеній площині відсутня.

Єдиною правовою підставою для формування і діяльності вітчизняного кластеру є, на нашу думку, ст. 77, ст. 1130-1131 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) про спільну діяльність, що передбачає формування відповідних відносин суб'єктів господарювання на основі договорів. Крім того, за змістом ст. 1130-1131 ЦК за договором про спільну діяльність сторони такої угоди можуть взяти на себе зобов'язання спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, якщо вона не суперечить чинному законодавству (оскільки спільна діяльність може здійснюватися без об'єднання вкладів учасників).

Безпосереднє визначення кластеру відсутнє у вітчизняному нормативному полі, хоча у окремих проектах стратегії розвитку регіонів та окремих сфер діяльності в національному масштабі це поняття вже позиціонується, зокрема, в проектах Концепції створення кластерів в Україні, Концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів (однак, ці документи не схвалені Верховною Радою України). Таке становище призводить до переважаючої практики створення кластерних утворень у формі громадських організацій. Крім того, слід відмітити і відсутність в Україні на рівні закону регламентації створення, організаційно-правових форм, механізмів державної підтримки розвитку кластерів туризму та рекреації.

Проблемним також є те, що співпраця учасників кластеру з науково-дослідними і освітніми установами в рамках інноваційної діяльності (що є основою існування кластеру) можлива лише у рамках пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, за державними науково-технічними програмами. При цьому такі програми можуть формуватися виключно на конкурсних засадах центральним органом виконавчої влади в сфері науки та інновацій і затверджуються рішенням Кабінету Міністрів України (що визначено Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Законом України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», Законом України «Про інноваційну діяльність») [5]. Державна підтримка такої співпраці (відповідно до виділеної групи законів), та, як наслідок, інноваційної діяльності кластеру ускладнена. Кошти на реалізацію цільових програм визначаються при прийнятті державного бюджету на черговий рік, що створює можливість затвердження пріоритетних напрямів (у рамках конкурсу на визначення переліку програм співпраці).

Разом з цим, Закон України «Про інноваційну діяльність» допускає співпрацю учасників кластеру з освітніми установами в рамках формування і реалізації державних, галузевих, регіональних, місцевих інноваційних програм, із їх підтримкою в рамках податкового стимулювання, захисту інтелектуальної власності, прямою фінансовою підтримкою і тощо. Однак, конкретних механізмів формування таких програм та механізму прямого фінансування таким законом не визначено. Додатковим обмеженням співпраці є норми законів «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», якими висувається вимога її здійснення виключно у вигляді інноваційного центру, бізнес-інкубатора, технополісу, технопарку після проходження експертизи за державними науково-технічними програмами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні практика кластеризації сфери туризму та рекреації в Україні не отримала достатнього висвітлення у науковій літературі. Зокрема, майже відсутні праці, у визначеній площині, що мають фундаментальний характер. Натомість, більшість з них

присвячено, виключно, зарубіжному досвіду кластеризації та опису концептуальних схем формування кластерів у регіонах України.

Хмара М. П. у своєму дослідженні «Розвиток високотехнологічних кластерів, як закономірність світового господарства» розглянула ряд зарубіжних теорій щодо кластеризації економічних процесів [13]. С. І. Гриценко у праці «Транскордонна співпраця та розвиток кластерів у реалізації регіональної інноваційної політики» дослідив окремі кластерні ініціативи у Європі, у т.ч. і у сфері туризму та рекреації, що стали наслідком Лісабонської стратегії [6]. Крім того, аналогічний напрямок розроблявся Бондаренко В. [3] та рядом інших науковців. Проте, основний зміст більшості з окреслених наукових джерел зосереджено на історичних аспектах розвитку кластерів.

Докладні роз'яснення економічної природи кластерів, особливостей їх формування та розвитку у Польщі надані І. Бакушевич. У своїй праці «Досвід та перспективи впровадження інноваційних кластерів в розвиток економіки знань транскордонних регіонів України та Польщі» авторка виділила кластери як шлях розвитку депресивних регіонів, з низьким рівнем показників якості життя населення та негативною динамікою їх розвитку [1]. Наукові праці в окресленій площині мають, також, Ж. Мінгалева, С. Ткачова та ряд інших [9].

Постановка завдання. Таким чином, метою даної статті є комплексне дослідження практики кластеризації сфери туризму та рекреації в Україні, а саме реалізація наступних завдань: 1) конкретизація та опис кластерних утворень у сфері рекреації та туризму; 2) виділення домінуючої форми кластеризації в Україні; 3) виділення системи аналітичних показників, що характеризують успіхи кластеризації сфери туризму та рекреації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що практично відсутні міжрегіональні кластерні утворення у вітчизняній сфері рекреації та туризму, оскільки більшість з них знаходяться на початковій стадії формування та розвитку. Єдиним прикладом кластерного співробітництва в туристичній сфері, в рамках рекреаційного і ділового туризму, є співпраця: 1) еко-туристичного кластеру «Кримський віночок» (Білогірського району АРК, село Зуя та село Петрово); 2) кластерів зеленого туризму «Таракташська волость» (Судакського району АРК, село Дачне) та «Ярилгач» (Роздольненського району АРК, село Міжводне). Однак, така співпраця знаходиться на стадії формування, оскільки виділені кластери створено у 2010 р.

Серед інших відомих вітчизняних кластерів можна виділити лише тематичні: 1) сільського (або зеленого) туризму – «Оберіг», «ЕКОТУР», «Кам'янець», «Мальовнича Бережанщина», «Дніпро – транскордонний», в шести суміжних прикордонних районах Гомельської та Чернігівської областей (розроблений двома громадськими організаціями – гомельською «Оракул» та чернігівською «Сіверянські обереги»); 2) пізнавального туризму, що представлений міжрегіональним кластером «Південне туристичне кільце», який охоплює територію Одеської, Миколаївської, Херсонської областей та АРК (сюди ж увійшов туристичний кластер «Вознесенськ»).

Так, домінуючою формою кластеризації в Україні є тематичні кластери – як штучні об'єднання, сформовані на однорідних сегментах ринку туризму та рекреації, що охоплюють певну нішу туристичного ринку (наприклад, спортивну, культурно-пізнавальну, розважальну та ін.) [13; 4]. Наукові дослідження доводять, що тематичні кластери формують такі ланцюги додаткової вартості та системи накопичення вартості, що дозволяють туристу отримати відповідні враження та туристичний досвід. В Україні пріоритетним є сільський туризм як тематичний напрямок кластеризації, орієнтований на організацію відпочинку туристів у приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів, особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної, етнографічної спадщини регіону [14].

Основними об'єктами такого відпочинку є: 1) екоферми, екоготелі, екокафе (місця, де надають послуги проживання та відпочинку в екологічно-чистих умовах і харчування, що передбачає вживання екологічно чистих продуктів); 2) агрооселі (житловий комплекс призначений для рекреаційної діяльності при агротуризмі, що включає і садиби). Такий тематичний напрямок кластеризації розглядається як: 1) засіб подолання бідності та безробіття в сільській місцевості та як альтернатива сільському господарству; 2) можливість отримання прибутків від прийому на проживання туристів та надання їм супутніх послуг (харчування, риболовлі, катання на конях, полювання та ін.); 3) можливість облаштування туристичних маршрутів та організації екскурсій; 4) можливість пропонування туристам екологічно-чистих продуктів харчування, товарів народного промислу; 5) можливість отримання прибутків від проведення культурно-розважальних заходів (ярмарок, фестивалів та ін.).

Так, одним з перших створених тематичних кластерів сільського туризму в Україні є «Оберіг», зареєстрований громадською організацією у червні 2002 р., що об'єднала 60 представників сільських господарств для впровадження інноваційної технології з розвитку сільського туризму в смт Грицеві (Шепетівського району Хмельницької області). Кластер нараховує 10 агроосель, що можуть прийняти одночасно до 279-ти осіб в садибах з усіма зручностями. Основою взаємодії учасників кластеру є обмін інноваціями з удосконалення технології розвитку сільського туризму.

Для розвитку сільського туризму у кластері «Оберіг» створені: 1) спільні програми сільськогосподарської діяльності (а саме: започаткування селянами осередків сільського туризму). Державна підтримка із сприяння розвитку сільського туризму полягає у організації сільських фестивалів: «Солі та риби» – за участі «ВІА 4h» (засновників нового музичного стилю та координатору руху «4h» в Україні); «Старі Баби»; «Дніпро-Бузькі вечорниці»; «Рибальська толока»; 2) п'ять унікальних сільських туристичних маршрутів, які активно підтримуються учасниками кластеру: «Старовинний соляний промисел», «Червоний маяк», «Олександрівські скелі», «Горностаївські святині», «Заповідний лиман»; 3) навчально-інформаційний центр, що проводить на місцевому та регіональному рівнях тренінги, семінари, форуми, виставки, конференції з розвитку сільського туризму.

Незважаючи на незначний термін існування, представники сільських господарств, учасники кластеру вже досягли певних успіхів, що наочно характеризує система аналітичних показників (табл. 1).

Таблиця 1

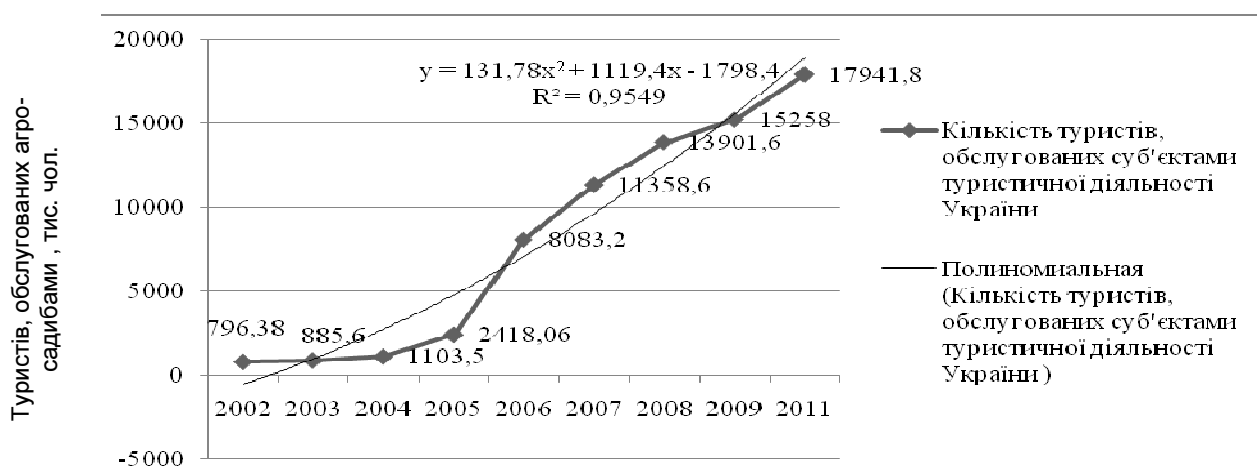
Середні показники надання послуг аграрного туризму кластеру «Оберіг» за 2005-2011 рр.

Показники	Дані за періодами, рік				Темпи зміни (+;-),%		
	2005	2007	2009	2011	2007/ 2005	2009/ 2007	2011/ 2009
Кількість представників сільських господарств	50	55	60	60	10,0	9,1	0,0
Кількість створених робочих місць	50	50	70	85	0,0	40,0	21,4
Чисельність господарств	8	9	10	10	12,5	11,1	0,0
Кількість ліжко-місць	60	92	170	279	53,3	84,8	64,1
Кількість житлових будинків у межах садиби	20	24	20	43	20,0	-16,7	115,0
у т.ч. середня кількість кімнат будинку	1	2	3	5	100,0	50,0	66,7
Середня вартість проживання, грн.	72,2	81,5	89	120	12,9	9,2	34,8
Вартість їжі, грн.	63	75	99	115	19,0	32,0	16,2
Дохід від надання туристичних послуг, тис. грн.	51800	69750	227620	951100	34,7	226,3	317,8

Джерело : складено за результатами власних щорічних опитувань представників сільських господарств (через відсутність офіційних даних)

Так, за 2005-2011 р. кількість учасників кластеру збільшилася на 20% (у т.ч. за 2007-2005 рр. – на 10%; за 2009-2011 р. – на 9,1%). За цей період спостерігається поступове збільшення кількості робочих місць створених у кластері (за 2007-2009 рр. – на 40%; за 2009-2011 рр. – на 21,4%), кількості житлових будинків у межах агросадиб та відповідно кількості ліжко-місць (при цьому, за 2009-2011 р. наявне значне збільшення кількості житлових будинків – на 115%, при відносно незначному збільшенні ліжко-місць – на 64,1%, що свідчить про збільшення рівня комфортності). Також можна відмітити як позитивну тенденцію значне збільшення доходу від надання туристичних послуг та зростання попиту послуги з сільського туризму.

Так, дані щодо туристичного потоку в рамках кластеру «Оберіг» представлено на рис. 1.

Рис. 1. Туристичні потоки в рамках кластеру «Оберіг» за 2002-2011 рр.

Джерело: складено за результатами власних щорічних опитувань представників сільських господарств (через відсутність офіційних даних)

Наведені дані свідчать про збільшення кількості туристів, що відвідали кластер сільського туризму в смт. Грицеві та високу ймовірність поліноміального зростання туристичного потоку. Завдяки функціонуванню представників сільських господарств у межах кластера збільшується загальний рівень благоустрою житлових будинків, що представлено в табл. 2. Так, з 2005 по 2011 р. в середньому житлові мастки, кімнати в будинку садибного типу та квартири в секційних садибних будинках, які станом на 2005 р. мали середній 1-й рівень благоустрою (найнижчий), в 2011 р. – 3-й (найвищий).

Таблиця 2

Середній рівень благоустрою житлових будинків у межах садиб кластеру «Оберіг», за 2005-2011 рр.

Агрооселя	Житловий будинок садибного типу ¹			Кімнати в будинку садибного типу ²			Квартира в секційному садибному будинку ³		
	2005	2009	2011	2005	2009	2011	2005	2009	2011
«Лідія»	1	2	3	-	-	-	1	2	2
«Зелений гай»	-	-	-	1	2	3	-	-	-
«Настуся»	2	2	3	-	-	-	-	-	-
«У бабусі»	1	1	2	1	2	2	-	-	-
«У рибалки Федора»	1	1	1	-	-	-	-	-	-
«Лебедине крило»	2	2	3	-	-	-	1	2	3
«Затишок у Олі»	1	2	3	-	-	-	-	-	-
«Гостинний двір»	-	-	-	1	2	2	-	-	-
«На краю села»	-	-	3	-	-	-	2	2	3
«Газдиня»	-	-	-	1	2	3	-	-	-

Примітка.

¹ - 3 - має спальні кімнати, загальну кімнату, кухню, ідальню, пральню, всі зручності; 2 - має спальні кімнати, загальну кімнату, кухню, ідальню, окреме приміщення ванни. Вбиральня за межами будинку; 1 - має спальні кімнати, загальну кімнату і кухню-ідальню, зручності розміщені за межами будинку;

² - 3 - одна або кілька спалень, загальна кімната, кухня-ідальня спільного користування з родиною господарів. Зручності розташовані за межами будинку, вхід через спільне з іншими відпочиваючими приміщення; 2 - одна або декілька спальних кімнат, загальна кімната, ідальня, кухня, всі зручності, вхід спільний з іншими відпочиваючими; 3 - ізольована кімнатна, ідальня, кухня, всі зручності, вхід окремий.

³ - 3 - в користування надається блок приміщень з окремим входом: загальна кімната, спальні, ідальня, кухня, туалет, ванна; 2 - окрема ізольована 1,2,3 і більше кімнатна квартира секційного типу з усіма зручностями; 3 - ізольована 2-3 та більше кімнатна квартира в секційному будинку з усіма зручностями та пральнею.

Джерело: складено за результатами власних щорічних опитувань представників сільських господарств (через відсутність офіційних даних)

Однак, інноваційна спрямованість окресленого кластерного утворення не може обмежуватися лише розвитком інженерної інфраструктури та покращенням рівня благоустрою садибних будинків. Необхідне розширення номенклатури туристичних послуг за рахунок розробки нових перспективних туристичних маршрутів та покращення якості сервісного обслуговування. А це є досить проблемним, у зв'язку з тим, що: 1) науково-освітні установи не є учасниками кластеру «Оберіг», оскільки є недостатньою у районі кількість спеціальних та вищих навчальних закладів, що готують фахівців для роботи у садибних будинках; 2) навчальні програми наявних вищих та спеціальних навчальних закладів не орієновані на специфіку роботи кластеру.

Учасниками кластеру «Оберіг» створено осередки-агросадиби у межах районів Хмельницької області, а саме: 1) у Городоцькому кластері (три агрооселі «Сільська садиба»); 2) у кластері «Кам'янецький Дивокрай», м. Кам'янець-Подільський – 20 агросадиб, основними з яких є: «Дністровська Рив'єра», «Ксенія», «Тетянин хутір», «Дубок», «Хмільна застава», «Світлана», «Садиба», «Пілігрим», «Сонячна долина», «У Наталки»; 3) у кластерах «ЕКОТУР» (екоферма «Коновалово», екоферма «Мія», екокофе, екоготель), Летичівський (агросадиби «Перлина Романін», «Меджибіж»), Новоушицький, Старокостянтинівський (три агрооселі «Самчики»), Славутський (агрооселя «Любава»); 4) у кластері «Кам'янець», м. Кам'янець-Подільський (агросадиби «Калиновий цвіт», «Катерина», «Констанція», «Медова Хата» та ін.).

Проте процес створення кластерів у Хмельницької області ще знаходиться на початковій стадії та не набув значного розповсюдження в інших районах області, що простежується за даними аналізу туристичних потоків (табл. 3).

Так, загальний обсяг туристів, що відвідали Хмельницьку область за 2005-2011 рр. у цілому збільшився, проте, спостерігалось зменшення кількості туристів у 2008-2009 рр. на 12-19%, у 2009-2011 р. на 2%. Крім того, динаміка туристичного потоку за рахунок кластеру «Оберіг» не вплинула на динаміку туристичного потоку по Хмельницькій області – скорочення не позначилося на рівні доходів населення області, які щорічно збільшувалися в цілому на 10-20% на рік, та на 18-20% з розрахунку на одну особу. Проте, це зумовлено переважно підвищенням цін на туристичні послуги (індекси

споживчих цін за розміщення в готелях та інших місцях тимчасового перебування туристів у 2011 р. щомісячно збільшувалися на 1-1,9% до попереднього періоду) (табл. 4).

Таблиця 3

Динаміка туристичних потоків по Хмельницькій області, за 2002-2011 рр.

	Кількість туристів, обслугованих		у т.ч. іноземні туристи		Кількість екскурсантів	
	Всього	Темпи зміни, %	Всього	Темпи зміни, %	Всього	Темпи зміни, %
2002	39819	-	999	-	19522	-
2003	44280	11,203	1257	25,826	29431	50,758
2004	44140	-0,316	1264	0,557	30385	3,241
2005	40301	-8,697	1091	-13,687	27973	-7,938
2006	40416	0,285	839	-23,098	31333	12,012
2007	56793	40,521	752	-10,369	29901	-4,570
2008	69508	22,388	2461	227,261	48902	63,546
2009	61032	-12,194	1270	-48,395	37025	-24,287
2011	59806	-2,009	196	-84,567	49744	34,352

Джерело: побудовано за даними [11]

Таблиця 4

Доходи населення Хмельницької області, за 2005-2011 рр.

Показники	Період (рік)							Темпи зміни (-;+),%					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2006/ 2005	2007/ 2006	2008 /2007	2009/ 2008	2010/ 2009	2011/ 2010
Доходи всього, млн. грн.	9868	11967	15551	20596	21526	26699	30559	21,27	29,95	32,44	4,52	24,03	14,5
Наявний доход у розрахунку на одну особу, грн.	5733	6943	8965	11938	12238	15480	18386	21,1	29,13	33,16	2,51	26,49	18,8
Реальний наявний доход, у % до попереднього року	124,5	112,7	112,4	103,9	88,1	114,4	107,4	-9,48	-0,27	-7,56	-15,2	29,85	-6,12

Джерело : побудовано за даними [10]

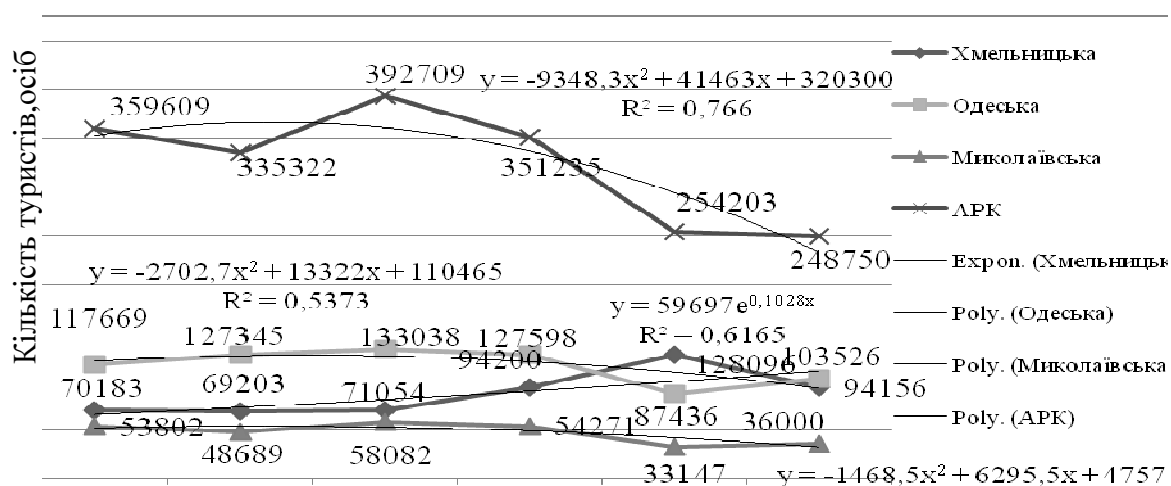
Кластер сільського туризму «Мальовнича Бережанщина» створений у 2007 р. Бережанською районною громадською організацією Тернопільської області з метою розвитку туризму у сільській місцевості, задоволення та захисту законних економічних, соціальних, творчих, національно-культурних, та інших спільних інтересів своїх членів [8]. У межах співпраці сільських рад району Бережанщини та представників сільських господарств передбачалася [8]: 1) організація співпраці щодо заходів, які популяризують села Бережанщини як рекреаційну зону; 2) презентація «Мальовничої Бережанщини», як туристичного регіону на міжнародних і внутрішніх виставках, ярмарках; 3) правовий захист членів Організації.

Проте, через відсутність ефективного державно-приватного партнерства розвиток кластеру обмежений. На сьогодні учасниками кластеру є власники невеликих садиб «Курянівська» (села Куряни), «Відпочинок на Заліссі» (м. Бережани), «У мальвах» (села Жуків), «Ведмідь» (села Шибалин). Туристам пропонуються кімнати в будинках садибного типу, що мають другий рівень благоустрою (одна або декілька спальних кімнат, загальна кімната, їдальня, кухня, всі зручності, вхід спільний з іншими відпочиваючими).

Кластер пізнавального туризму «Південне туристичне кільце» охопив такі міста, як: 1) Вознесенськ, Первомайськ, Нова Одеса та найближчі райони Миколаївської області; 2) Гола Пристань, Цюрупинськ та найближчі райони Херсонської області; 3) Южне, Білгород-Дністровський, Ізмаїл, Іллічівськ, найближчі райони Одеської області та м. Алупка АРК.

«Південне туристичне кільце» утворене в рамках добровільного об'єднання органів місцевого самоврядування у грудні 2004 р. В 2005 році, членами туристичного кластеру була розроблена та затверджена програма розвитку туризму в містах (учасниках кластеру), метою якої є розвиток їх туристичної галузі на основі: 1) розробки нових екскурсійних програм та маршрутів культурно-пізнавального напрямків, об'єктів туристичної інфраструктури; 2) забезпечення комплексного розвитку міст учасників кластеру при збереженні екологічної рівноваги та культурної спадщини [2]. В рамках кластеру передбачена програма підтримки суб'єктів малого підприємництва за рахунок коштів місцевих бюджетів, а саме, передбачається часткове відшкодування відсотків, сплачених за позиками суб'єктів малого і середнього підприємництва для реалізації інвестиційних проектів з розвитку туризму.

Так, розроблено проект розпорядження райдержадміністрацій міст кластеру «Південне туристичне кільце» – «Про порядок часткового відшкодування з обласного бюджету відсоткових ставок за кредитами, залученими суб'єктами малого і середнього підприємництва для реалізації інвестиційних проектів». Окресленим проектом затверджено порядок часткового відшкодування відсотків за наданими позиками та перелік банків, які будуть здійснювати кредитування. Однак, кошти на часткове відшкодування відсотків з місцевих бюджетів за позиками, залученими суб'єктами малого і середнього підприємництва для реалізації інвестиційних проектів були передбачені лише на 2011 р. у м. Вознесенську (на суму 20 тис. грн.) та м. Первомайську (на 4 тис. грн.). Крім того, до сьогодні не розпочата програма виготовлення за кошти місцевих бюджетів туристичної рекламної продукції з інформацією про туристичні можливості міст-партнерів туристичного кластеру та не створено єдиного туристично-інформаційного центру. Слід зазначити, що за час свого існування кластер «Південне туристичне кільце» не забезпечив значного розвитку туризму в зонах кластеризації, про що наочно свідчать дані щодо кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності (рис. 2).

Рис. 2. Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності у зоні кластеризації «Південне туристичне кільце», за 2005-2011 рр., осіб

Джерело : побудовано за даними [10]

За даними графічного аналізу та побудованими лініями тренду (аналізу тенденцій) встановлено поступове зниження кількості туристів, що відвідали зону кластеризації (Хмельницьку, Одеську, Миколаївську області та АРК). Сталою негативною динамікою (із високою ймовірністю подальшого поліноміального зниження) є кількість туристів у Одеській та Миколаївській областях та АРК. Крім того, продовжує погіршуватися і стан туристичної інфраструктури в зоні «Південного туристичного кільця». Щодо санаторно-курортних та оздоровчих закладів (санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, санаторіїв профілакторіїв, пансіонатів відпочинку, баз та інших закладів відпочинку, дитячих оздоровчих таборів) спостерігається зменшення їх кількості, яке вагоме в Одеській області (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка розвитку санаторно-курортних та оздоровчих закладів у зоні кластеризації «Південне туристичне кільце», за 2006-2011 рр.,%*

Рік	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії - профілакторії		Пансіонати		Бази та інші заклади відпочинку		Дитячі оздоровчі табори	
	всього	у них ліжок	всього	у них ліжок	всього	у них ліжок	всього	у них ліжок	всього	у них ліжок
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Одеська область (темпи зміни),%										
2006	0	0	0	0	-18,87	-9,62	5,73	16,90	-13,48	-1,61
2007	9,09	-3,57	0	0	11,63	9,57	0,00	-4,82	-4,45	-4,92
2008	0	0	-11,11	0	6,25	8,74	-0,60	-5,91	-11,80	-6,32
2009	0	3,70	0,00	0	-1,96	1,79	0,61	-4,04	-13,56	1,23
2011	0	0	0	0	0	-5,26	0,00	0,47	2,24	-4,85

продовження табл. 5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Миколаївська область (темпи зміни),%										
2006	0	0	16,67	16,67	-13,04	-4,26	3,20	2,65	2,29	-4,62
2007	0	0	0	0	0	2,22	-2,33	-6,70	3,74	-1,61
2008	0	5	0	0	-5,00	2,17	0,00	-3,87	-0,54	-9,84
2009	-9,09	2,38	0	0	-15,79	-14,89	7,94	6,90	0,18	10,91
2011	20,00	11,63	0	0	-6,25	-12,50	11,03	7,53	-1,45	-4,92
Херсонська область (темпи зміни),%										
2006	0	0	0	0	-18,87	-9,62	5,73	16,90	-13,48	-1,61
2007	9,09	-3,57	0	0	11,63	9,57	0,00	-4,82	-4,45	-4,92
2008	0	0	-11,11	0	6,25	8,74	-0,60	-5,91	-11,80	-6,32
2009	0	3,70	0	0	-1,96	1,79	0,61	-4,04	-13,56	1,23
2011	0	0	0	0	0	-5,26	0,00	0,47	2,24	-4,85
АРК (темпи зміни),%										
2006	0	0	0	0	-18,87	-9,62	5,73	16,90	-13,48	-1,61
2007	9,09	-3,57	0	0	11,63	9,57	0	-4,82	-4,45	-4,92
2008	0	0	-11,11	0	6,25	8,74	-0,60	-5,91	-11,80	-6,32
2009	0	3,70	0	0	-1,96	1,79	0,61	-4,04	-13,56	1,23
2011	0	0	0	0	0	-5,26	0	0,47	2,24	-4,85

Джерело : побудовано за даними [10]

Кращим є становище з розвитком готелів та інших місць для тимчасового проживання туристів (рис. 3). Так, у Миколаївській області збільшується кількість готелів та інших місць розміщення туристів на 92 одиниці, при цьому щорічні темпи зростання склали в: 2006/2007 рр. – 211,1%; у 2007/2008 рр. – 13,1%; у 2008/2009 рр. – 24,4%; у 2009-2011 рр. – 122 %. Однак, у зазначений період наявне зростання кількості номерів (на 697 од.) за відносно невеликого зростання їх житлової площі (13 тис. м²), що свідчить про низький рівень комфортності. Аналогічна позитивна динаміка за 2005-2011 рр. спостерігається у Хмельницькій області, де збільшення склало 101 одиниць та АРК зі збільшенням на 26 одиниць.

Рис. 3. Готелі та інші місця для тимчасового проживання у зоні кластеризації «Південне туристичне кільце», за 2005-2011 рр., од

Джерело : побудовано за даними [10]

Незначне збільшення було наявне в Одеській області, де кількість готелів та інших місць тимчасового проживання збільшилася на дві одиниці. Проте, кількість приїжджих, обслугованих даною інфраструктурою ланкою щорічно зменшувалася за кожною із зон кластеризації в середньому на 1-7%. Така динаміка обумовлена розвитком приватного готельного бізнесу, використанням приміщень житлових номерів в інших цілях і переобладнанням їх частини під офіси. Ці висновки наочно підтверджуються даними табл. 6. Виходячи з даних досліджуваного періоду, середній відсоток житлової площі номерів у малих містах-учасників кластеру зріс на 19,22 %. Найбільший темп зростання за 2009-2011 рр. у містах Білгород-Дністровський, Іллічівськ, Южне, Первомайськ, Ізмаїл. Так, на сьогодні створення кластеру «Південне туристичне кільце» не забезпечило розвиток туристичної галузі малих міст України.

Таблиця 6

Використання приміщень житлових номерів в інших цілях у малих містах-учасниках кластеру «Південне туристичне кільце» за 2005-2011 рр.

Міста кластеру	Частка загальної площі, що здана в оренду, %						Темпи зміни %, (+;-)				
	2005	2006	2007	2008	2009	2011	2006/ 2005	2007/ 2006	2008/ 2007	2009/ 2008	2011/ 2009
Вознесенськ	4	3	6	6,9	11	18	-25,0	100,0	15,0	59,4	63,6
Первомайськ	2,1	3	8	8	16	27	42,9	166,7	0,0	100,0	68,8
Нова Одеса	1	1,2	11	12,6	23,77	31	20,0	816,7	14,5	88,7	30,4
Гола Пристань	1	2,2	3,11	3	5,78	14,8	120,0	41,4	-3,5	92,7	156,1
Цюрупинськ	0,9	2,9	5,5	5,9	6,6	8	222,2	89,7	7,3	11,9	21,2
Южне	1	3,2	4,9	12	13,8	17,6	220,0	53,1	144,9	15,0	27,5
Білгород-Дністровський	0,9	11	13,9	16,06	16,9	17,9	1122,2	26,4	15,5	5,2	5,9
Ізмаїл	8,9	13	20,1	20,9	20	27	46,1	54,6	4,0	-4,3	35,0
Іллічівськ	2	5	3,8	4,9	8,8	19	150,0	-24,0	28,9	79,6	115,9
Середній по містам кластеру	2,2	4,5	7,8	9,6	13,6	21,4	105,4	73,7	23,4	42,0	56,8

Джерело : дані є приблизними та визначені автором за результатами власних щорічних опитувань власників готелів у містах та селах

Для транскордонного кластеру сільського туризму «Дніпро» (що презентований у 2010 р. у м. Києві) характерним є [12]: 1) включення значної кількості природних, історико-культурних та археологічних пам'яток; 2) включення у мережу партнерів-учасників понад 44 резиденти (агросадиби, туристичні фірми, музеї, готельні господарства, санаторії, природні заповідники і заказники, сільські школи); 3) у склад туристичних послуг, що буде виробляти кластер, включено зелені закріплені пункти (пункт відправлення є одночасно пунктом повернення) і радіальні (передбачає далекі походи від базового табору, розвідувальні виходи, що передбачають відхилення від основного маршруту) маршрути загальною протяжністю 450 км.

Такі маршрути пролягають визначеною кластером територією, серед них є маршрути вихідного дня та спеціальні пропозиції для байкерів і любителів екстремального туризму. Проте ефективність кластеру поки що визначити немає можливості.

Висновки з проведеного дослідження. Сьогодні в Україні практично відсутні міжрегіональні кластерні утворення, проте функціонують тематичні кластери - переважно сільського та пізнавального. Деякі з них вже мають позитивні результати від синергетичної взаємодії його учасників. Це зумовлено:

—відсутністю ефективної форми державно-приватного партнерства. У рамках вітчизняних кластерів немає чіткого механізму взаємовідносин між державою (в особі органів державної влади) та бізнесу (в особі фізичних та юридичних осіб), що дозволило б об'єднати ресурси обох партнерів і забезпечити розподіл ризиків, відповідальності та прибутків/збитків у рамках взаємної, довгострокової співпраці. Це пов'язано із дією Закону України «Про державно-приватне партнерство», згідно якого об'єкти співпраці обов'язково повинні перебувати в державній або комунальній власності. Крім того, в жодному з вітчизняних кластерів не застосовуються елементи такої співпраці. Можливо причинами цього є: відсутність державної підтримки учасників бізнесу та обмеженість співпраці у сфері розвідки кластеру; узагальнене формулювання основних правил, загальних принципів та характеристик основних видів діяльності вітчизняного кластеру туризму та рекреації;

—прогалинами у вітчизняному нормативно-правовому регулюванні їх розвитку. Єдиною правовою підставою для формування і діяльності кластеру є, на нашу думку, ст. 77, ст. 1130-1131 ЦК про спільну діяльність, що передбачають формування відповідних відносин суб'єктів господарювання на основі договорів. Крім того, відповідно до ст. 1130-1131 ЦК, за договором про спільну діяльність сторони такої угоди можуть взяти на себе зобов'язання спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, якщо вона не суперечить чинному законодавству (оскільки спільна діяльність може здійснюватися без об'єднання вкладів учасників).

—безпосереднє визначення кластеру відсутнє у вітчизняному нормативному полі. Хоча в окремих проектах стратегій розвитку регіонів та окремих сфер діяльності в національному масштабі це поняття вже

позиціонується, зокрема, в: проєктах Концепції створення кластерів в Україні; Концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів, ці документи ще не схвалені ВРУ.

Отримані результати у подальшому можуть бути використані для оптимізації моделі кластерного розвитку сфери рекреації та туризму в Україні.

Бібліографічний список

1. Бакушев І. В. Досвід та перспективи впровадження інноваційних кластерів в розвиток економіки знань транскордонних регіонів України та Польщі / І. В. Бакушев // Офіційна інтернет-сторінка Жешувського університету (Республіка Польща) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.univ.rzeszow.pl/nauka/konferencje/rl_most/ukr/22-Bakuszewicz-szablon-UKR.pdf.
2. Биркович В. І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України / В. І. Биркович // Стратегічні пріоритети : [Науково-аналітичний щоквартальний збірник]. – 2008. – № 1 (6). – С. 138-143.
3. Бондаренко В. Малые предприятия в системе кластеров / В. Бондаренко // Материалы Московского центра развития предпринимательства [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.innovbusiness.ru/content/document_r_C5FF1701-B356-4C66-BB3C-39964FC5B027.html
4. Галузеве управління та його особливості. Органи галузевого управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sites.google.com/site/igroupteamsite/administrativne-pravo-ukraieni/galuzeve-upravlinna-ta-jogo-osoblivosti-organi-galuzevogo-upravlinna>
5. Гонтаржевська Л. Г. Ринок туристичних послуг в Україні : [навч. посіб.] / Л. Г. Гонтаржевська. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.
6. Гриценко С. І. Трансграничное сотрудничество и развитие кластеров в реализации региональной инновационной политики / С. І. Гриценко // Материалы Донецкого национального университета [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/soc_gum/pips/2011_1/tom1/188.pdf
7. Демінська Ю. В. Кластери як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємств і регіонів / Ю. В. Демінська, Т. Б. Надтока // Економіка і маркетинг в умовах всесвітньої інтеграції: проблеми, досвід, передова думка. – Донецьк, ДонНТУ, 2011. – С. 65-68.
8. Мартинова Н. В. Інформація про стан виконання Регіональної програми розвитку малого підприємництва на 2007-2010 роки за перше півріччя 2011 року / Н. В. Мартинова // Материалы Управління економіки облдержадміністрації Миколаївської області. – Миколаїв, 2011 р. – 14 с.
9. Мингалева Ж. Кластеры и формирование структуры региона / Ж. Мингалева, С. Ткачева // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – Вып. 5. – С. 16-18.
10. Офіційна інтернет-сторінка державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Офіційна інтернет-сторінка Державної служби туризму і курортів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tourism.gov.ua/>
12. Охрімчук Н. А. Заключний звіт про результати виконання міської Програми розвитку туризму в м. Вознесенську на 2003-2011 рр. / Н. А. Охрімчук, Л. М. Торжинська – Вознесенськ, Загальний відділ МВК. – 12 с.
13. Хмара М. П. Развитие высокотехнологических кластеров, как закономерность мирового хозяйства / М. П. Хмара [Электронный ресурс]. – Доступ до ресурсу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/knp/147/knp147_111-113.pdf
14. The analysis of the legislation of Ukraine in the sphere of research, developments and innovation activity and suggestions for amendments for legislation. EU Project «Enhance Innovation Strategies, Policies and Regulation in Ukraine». – К. : Feniks, 2011. – 360 p.

Анотація

Проведений нами аналіз показав, що сьогодні практика кластеризації сфери туризму та рекреації в Україні не отримала достатнього висвітлення у науковій літературі. Зокрема, майже відсутні праці, у визначеній площині, що мають фундаментальний характер. У зв'язку з цим у статті висвітлене комплексне дослідження практики кластеризації сфери туризму та рекреації в Україні. А саме здійснені: конкретизація та опис кластерах утворень у сфері рекреації та туризму; виділення домінуючої форми кластеризації та системи аналітичних показників, що наочно характеризують успіхи кластеризації сфери туризму та рекреації в Україні. Отримані результати у подальшому можуть бути використані для оптимізації моделі кластерного розвитку сфери рекреації та туризму в Україні.

Ключові слова: кластер, тематичний кластер, сільський туризм, рекреації, садиба.

Аннотация

Проведенный нами анализ показал, что сегодня практика кластеризации сферы туризма и рекреации в Украине не получила достаточного освещения в научной литературе. В частности,

практически отсутствуют научные труды, в данной плоскости, которые имеют фундаментальный характер. В связи с этим в статье реализовано комплексное исследование практики кластеризации сферы туризма и рекреации в Украине, а именно осуществлены: конкретизация и описание кластерах образований в сфере рекреации и туризма; выделение доминирующей формы кластеризации и системы аналитических показателей, которые наглядно характеризуют успехи кластеризации сферы туризма и рекреации в Украине. Полученные результаты в дальнейшем могут быть использованы для оптимизации модели кластерного развития сферы рекреации и туризма в Украине.

Ключевые слова: кластер, тематический кластер, сельский туризм, рекреации, усадьба.

Annotation

The analysis of conducted us showed that today the clusterization practice of tourism and recreation sphere in Ukraine wasn't sufficiently highlighted literature. In particular, scientific investigation in this fields learning fundamental character are almost absent. In this connection complex investigation of clasterization practice in the sphere of tourism and recreation of Ukraine, concretization and description of claster formation in tourism and recreation spheres; definition of dominating form of clasterization and the system of analytical index, that are characterized by progress of clasterization in tourism and recreation spheres of Ukraine, in particular, has been elucidated in the article. The results obtained can be used for optimization the model of cluster development of tourism and recreation sphere in Ukraine.

Key words: claster, thematic claster, rustic tourism, recreation, cottage.

УДК 338.5.01:631.95

Сидорук Б.О.,

к.е.н., завідувач лабораторії аграрної економіки,

Сава А.П.

к.е.н., с.н.с., завідувач науково-технологічного відділу аграрної

економіки, інформаційно-аналітичної роботи,

маркетингу і трансферу інновацій,

Тернопільська державна сільськогосподарська

дослідна станція ІКСГП НААН

ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЦІНОУТВОРЕННЯ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ ПРОДУКЦІЮ З ВРАХУВАННЯМ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ

Постановка проблеми. В сучасних умовах реформування аграрного сектору економіки одним із пріоритетних напрямів державної аграрної політики має бути розв'язання проблем забезпечення виробництва екобезпечних продуктів харчування, збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів і запобігання розвитку деградаційних процесів. Все це є важливими чинниками переходу на засади сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва й гарантування екологічної та продовольчої безпеки держави.

В наукових колах на сьогодні достатньо уваги приділяється дослідженню проблем формування та реалізації економічного механізму екологічного регулювання та природоохоронної діяльності. Проте, питання розробки дієвих важелів в системі стимулювання екологічно безпечного виробництва в Україні, зокрема на регіональному рівні, є мало дослідженими та недостатньо висвітленими у вітчизняній науковій літературі. Заслуговує на увагу і проблема реалізації зазначених наукових положень у практичній діяльності.

В такій ситуації, для встановлення розумної рівноваги еколого-економічних інтересів виробників та споживачів сільськогосподарської продукції необхідно розробити комплекс цінних важелів в системі стимулювання забезпечення конкурентоспроможного виробництва екобезпечної аграрної продукції.

Витрати і ціна на сільськогосподарську продукцію є ключовими елементами розбудови конкурентоспроможного господарського механізму в аграрному секторі економіки [5]. Тому досить актуальним є питання формування витрат у сільськогосподарському виробництві загалом та